

BIBLIOTECA ITALIANA

Colecție bilingvă coordonată
de
SMARANDA BRATU ELIAN

Carte editată cu sprijinul
MINISTERULUI AFACERILOR EXTERNE
AL REPUBLICII ITALIENE

Libro stampato con il contributo del
MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI
DELLA REPUBBLICA ITALIANA

ORO, PORPORA,
AVORIO

POESIE DEL BAROCCO ITALIANO

AUR, PURPURĂ ȘI FILDEȘ

DIN POEZIA BAROCULUI ITALIAN

Antologie, traducere din italiană și note
de Oana Sălișteanu

Cu o prefață
de Smaranda Bratu Elian

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Acest volum este ilustrat cu gravuri ale artistului venețian Polifilo Giancarli, publicate în 1628, aflate la The Metropolitan Museum of Art (metmuseum.org)

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2024, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Oro, porpora, avorio: poesie del Barocco italiano = Aur, purpură și fildeș:
din poezia Barocului italian / antolog,
trad. din italiană și note de Oana Sălișteanu;
cu o pref. de Smaranda Bratu Elian. – București: Humanitas, 2024
ISBN 978-973-50-8520-9
I. Sălișteanu, Oana (antolog.; trad.; note)
II. Bratu Elian, Smaranda (pref.)
821.131.1

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723/684 194

PREFAȚĂ

Culegerea de poezii din acest volum vine să completeze și să încununeze imaginea unei epoci, poate cea mai complexă, contradictorie și tulburătoare, a Europei și, în mod specific, a Italiei, din al doilea mileniu al erei noastre: imagine caleidoscopică pe care colecția bilingvă Biblioteca Italiana a răsfrat-o – cum se va vedea – în nu mai puțin de șapte volume, șapte texte clasice, care, în felul lor, l-au pregătit și îl explică pe cel de aici. Acesta, al optulea din caleidoscop, e doar floarea multicoloră și parfumată crescută deasupra solului răscolit, în parte mălos, în mare măsură germinativ, al acelei epoci. Așezarea acesteia în timp este, în linii mari, secolul al XVII-lea, dar specialiștii o măsoară și o denumesc în diferite chipuri – pentru că diferite sunt chipurile ei. Pentru unii ea înseamnă în primul rând nașterea modernității (care ar începe după încheierea Renașterii, marcată, se spune, de moartea lui Michelangelo în 1564, și s-ar termina în 1642, odată cu moartea lui Galilei sau, mai bine zis, cu nașterea lui Newton), adică a unei noi paradigme a cunoașterii și a situării omului în lume; pentru alții înseamnă, în lumea catolică, în primul rând cultura Contrareforme (marcată de controlul sporit al religiei și al Bisericii Catolice asupra vieții statului și a cetățeanului), debutând cu Conciliul din Trento (1545–1563), ce a consfințit rup-tura unității religioase a Europei occidentale și consecutiva remodelare a culturii; pentru alții este în primul rând Barocul, adică o mișcare artistică și în general culturală care, schimbând

scopul artei, îi schimbă și înfățișarea, mișcare ce ia naștere în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Italia, propagându-se în restul Europei până la începutul secolului al XVIII-lea. Vremea este, cum se vede, cam aceeași, dar ea amalgamează toate aceste lucruri și multe altele, iar poezia care ni se oferă aici pornește din toate acestea, poartă în sine toate semnele vremii, dar se ridică deasupra ei ca un sublimat care încheagă în văzduh aburii veniți din pământ.

Așadar, despre vremea acestei poezii, esențială pentru a-i înțelege trimiterile și detașarea, am aflat din alte volume apărute în această colecție. Le amintesc aici.

Despre starea de fapt din Italia când se scriau poeziile din acest volum, adică despre noua configurație politică, socială, economică a Peninsulei, unde statele monarhice italiene sunt acum controlate sau direct ocupate de Spania, despre ineficiența economică, polarizarea socială și fanatismul religios aduse de ocupația spaniolă, despre puterea discreționară a papilor grație sprijinului dat de monarhia spaniolă, despre reactivarea Inchiziției care umple închisorile de eretici și reaprinde rugurile, am aflat prin intermediul lui Tommaso Campanella¹. Călugăr dominican filozof și poet, Campanella, care pune la cale o răscoală antispaniolă, ispășind apoi douăzeci și șapte de ani de temniță și torturi, găsește rezolvarea societății violent nedrepte a vremii într-o utopie socială și antropologică, *Cetatea Soarelui* (1602), cea mai radicală și cea mai celebră utopie după cea a lui Thomas Morus. Campanella imaginează o cetate liberă de împilare și nedreptate, o societate fără clase, o colectivitate luminată și spiritualizată, dar fără individualități, imagine a mării

1. Tommaso Campanella, *La città del Sole / Cetatea Soarelui*. Traducere din italiană de Smaranda Bratu Elian. *Poesie filosofice / Poezii filozofice*. Traducere din italiană de C.D.Zeletin și Smaranda Bratu Elian. Note de Smaranda Bratu Elian. Cu o prefață de Tonino Tornitore, col. Biblioteca Italiana, Humanitas, București, 2006.

Renovatio de dinainte de apocalipsă, întemeiată pe natura umană ieșită bună și dreaptă din mâinile lui Dumnezeu. De aici dușmănia lui (dar și a Reformei și Contrareformei deopotrivă) față de Machiavelli, care, cu cinism desigur, nu-și făcuse nici o iluzie asupra naturii omenești. Poezia filozofică a lui Campanella, apropiată de mistica spaniolului Juan de la Cruz, constituie un capitol aparte în lirica perioadei baroce. Ea nu este cuprinsă în volumul de față și vom vedea mai departe de ce. Dar gândirea utopică a lui Campanella nu e străină de evadarea în edenul iluzoriu, construit în alt registru, din cel mai important și grandios poem baroc, *Adonis*, de Giambattista Marino.

Revenind la orizontul politicii, despre polemica contra lui Machiavelli (pus la *Index*, dar omniprezent în teoriile politice) – care despărțise politica de morală și care vedea religia ca *instrumentum regni*, acuzele veneau cu vehemență atât dinspre catolici, cât și dinspre reformați. Iată însă că o poziție subtilă și mediană, conformă vastului program de reformă religioasă și morală preconizat de Biserica Catolică în fața avansării protestantismului, program asumat îndeosebi de iezuiți, o înfățișa încă din 1589 călugărul iezuit Giovanni Botero¹, teoreticianul oficial al politicii Contrareformei. Ca o paranteză, fie amintit că politica culturală a Contrareformei încurajează, firește, publicarea textelor religioase (predici și tratate fără de număr, dar și poeme). De aici și ambiția firească a ambițiosului și prolificului Giambattista Marino de a scrie un amplu poem religios, *Uciderea pruncilor*, parțial prezent și în volumul de față, poem narativ și spectaculos, publicat postum (1632), și care, nu întâmplător, s-a bucurat de un succes popular îndelungat. Revenind la Botero, el nu într-o

1. Giovanni Botero, *Della ragion di stato / Despre rațiunea de stat*, Traducere din italiană de Georgiana Buzu. Cronologie, note și îngrijirea ediției Smaranda Bratu Elian. Traducerea citatelor latinești Florica Bechet. Cu o prefață de Adriano Prosperi, col. Biblioteca Italiana, Humanitas, București, 2013.

utopie, nici într-un poem, ci în tratatul său de filozofie politică *Despre rațiunea de stat* (1589) preconiza o artă a guvernării și consolidării statului care, folosind penetranta analiză a lui Machiavelli, asigură însă prosperitatea și fericirea supușilor grație normelor moralei creștine. Coborâtă la nivel individual, ideea e ilustrată cu măiestrie în sonetul lui Giuseppe Salomoni, *Condiția umană*, din acest volum, fericită cât stă sub dreapta ascultare a lui Dumnezeu. În orânduirea ghidată de învățămintele Bisericii, minciuna explicită, înșelăciunea deliberată, simularea, recomandate principelui de Machiavelli, nu mai sunt îngăduite; îngăduită este însă disimularea. Când în 1641 Torquato Accetto scrie tratatul său *Despre disimularea onestă*, el doar scoate în evidență și explicitează propunerea lui Botero. Dar atât Accetto, cât și Botero nu făceau decât să consfințească, în acest fel, consecințele asupra psihologiei sociale ale controlului exercitat de Biserică și Inchiziție: fanatizarea unei largi pături din populație, dublată, în alte straturi sau nu, de delațiune, ipocrizie, minciună, nesiguranță permanentă, sentiment de vinovăție și, negreșit, de o anume inhibiție și disimulare.

Trebuie să fi fost un sentiment inconfortabil (cunoscut celor care au trăit sub dictaturile secolului XX), și, cum nu venea din orice fel de ideologie, ci din cea aflată sub judecata lui Dumnezeu, hrănea, pe lângă neîncrederea în ceilalți, și o permanentă îndoială de sine: sentimente pe care le găsim exacerbate în sufletul sensibil și tulburat al lui Torquato Tasso în volumul de scrisori publicat în această colecție.¹ Din selecția operată în corpul urașului epistolar al poetului care a făurit grandiosul poem, drag Contrareformei, *Ierusalimul eliberat* (1580), unde toate faptele personale converg spre războiul sfânt pentru apărarea credinței

1. Torquato Tasso, *Lettere dal manicomio/ Scrisori din casa de nebuni*. Traducere din italiană de George Lăzărescu și Miruna Bulumete. Cronologie, note și îngrijirea ediției Miruna Bulumete. Cu o prefață de Sergio Zatti, col. Biblioteca Italiana, Humanitas, București, 2015.

în Cristos, răzbate singurătatea și melancolia autorului, nefericirea dezvăluită printr-o insistentă și modernă introspecție emoțională și intelectuală. Totuși, cum bine observa prefațatorul aceluși volum, confesiunile lui Tasso dau senzația unei rețineri, a unei autocenzuri. Spusul și nespusul alternează. Tasso, poet de curte, care trăiește simbiotic cu curtea ducilor de Ferrara, oscilează neconținut între obișnuința curtenească a disimulării și necesitatea unei confesiuni depline, răbufnind doar uneori împotriva constrângerilor curții. Mărturisirile lui Tasso pun în lumină, am zice, trei aspecte esențiale ale antologiei de față: evitarea prin nespunere a oricărei tematici referitoare la problemele tari ale societății, rafinata introspecție din unele poezii și legătura simbiotică a poeziilor cu curțile aristocratice ale vremii, pe seama cărora trăiau și pentru plăcerea cărora scriau.

Curtea, strălucitoare și cultivată, moștenire a Renașterii, este unul din cele două „locuri“ în care se cere și se produce cultură: literară, plastică și muzicală deopotrivă. Acolo artiști și literați se cunosc și se frecventează, acolo își împletesc artele – cum se vede, în acest volum, din măiastrul fragment al întrecerii muzicianului cu privighetoarea din poemul *Adonis* de Giambattista Marino, unde poezia exprimă inexprimabile virtuozități muzicale; ori din madrigalul aceluiași Giambattista Marino închinat tabloului *Madonna* lui Correggio – una dintre foarte numeroasele poezii dedicate picturilor vremii de același poet; ori din sonetul lui Gian Francesco Maia Materdona, elogiu al tabloului lui Guido Reni, „Uciderea pruncilor“. Cel de-al doilea „loc“ sunt academiile – instituții elitiste, născute în Italia Renașterii ca loc de dezbatere liberă însă înaltă pe anume domenii privilegiate, dar și de încurajare a cercetării și creației. În vremea de care vorbim aici ele proliferaseră fără măsură, așa încât orice oraș mai răsărit din Italia se putea lăuda cu cel puțin o academie. Unele dintre ele vor supraviețui, sporindu-și renumele, până în zilele noastre. Intelectualii vremii și îndeosebi literații, deci și poezii prezenți

în această antologie, sunt prinși în cel puțin una dintre aceste academii, unde li se solicită noi opere, li se ascultă și li se dezbate – mai specializat decât la Curte – creațiile. În vreme ce studiul și rafinarea limbii italiene au drept protagonistă (până astăzi) florentina Accademia della Crusca, științele o au pe romana Accademia dei Lincei (cea mai prestigioasă și în zilele noastre). În această academie este primit în 1611 Galileo Galilei. De ce și de ce atunci? Și despre ce științe e vorba și ce legătură au ele cu versurile din această antologie? Lămurim îndată: având rădăcinile în secolele precedente, ale Renașterii, anume atât în cercetările vaste asupra naturii, integrate în complexe constructe filozofice (unele înnoitoare, precum cele ale lui Bernardino Telesio, Giordano Bruno și Campanella, care acceptă cosmologia heliocentrică propusă de Copernic), cât și în uriașa curiozitate și dezvăluire a unor lumi necunoscute de către navigatorii care străbat oceanele (evocate în selecția de față de sonetul lui Tommaso Gaudiosi *Tutunul* sau în cel al lui Federico Meninni, *Harta geografică*), vremea în care se scriu poeziile din acest volum marchează – așa cum spuneam la început – și nașterea științei (în sensul de acum al termenului) și, prin ea, a modernității. Declicul, sau, mai corect spus, cutremurul, îl produsese în 1610 – determinând și admiterea autorului în pomenita academie – cărticica lui Galilei, *Sidereus nuncius/ Anunțul stelar*, publicată și în colecția de față, cu un amplu aparat explicativ¹. Fără a intra în detaliile acestui prim articol științific al lumii, care, indirect, consfințește definiția și metoda științei, vom aminti numai uriașele lui consecințe pentru că ele răzbat și în versurile vremii și ale antologiei de aici: descoperirea unui cer nebănuit, care

1. Galileo Galilei, *Sidereus nuncius sau Anunțul stelar*. Traducere din latină de Gheorghe Stratan. Prefață de Franco Giudice, Note și postfață de William Shea și Tiziana Bascelli. Cronologie, îngrijirea ediției și traducerea prefeței Smaranda Bratu Elian, col. Biblioteca Italiana, Humanitas, București, 2018.

dovedea falsitatea unor certitudini milenare, și imaginea unui cosmos fără margini și necunoscut; apoi recunoașterea rolului hotărâtor al telescopului în noile descoperiri, rol care inaugura legătura, caracteristică lumii moderne, dintre tehnică și cunoaștere. De aici panegiricul descoperirilor galileiene înălțat de același Giambattista Marino (tot în poemul *Adonis*) unde poetul urmează pas cu pas textul galileian (descrierea Lunii și descoperirea sateliților lui Jupiter), și celebrează minunata invenție a telescopului:

prin instrumentul isteț și iscusit
prin care ce-i departe aproape pare,
când, cu un ochi închis și-altul țintit
și-atent privind aspectele lunare,
scurta-va spațiul, lungile intervale,
printr-un mic tun având două cristale.

Și tot aici, dovedind o profundă înțelegere, Marino leagă însemnătatea descoperirilor astronomice de noile orizonturi geografice, de sporirea amănunțită a lumii cunoscute, cu referire directă la Columb:

Argonautul ligur, lumii-ntregi,
oceanul adânc el, primul, despicând,
înfruntând riscuri și fărădelegi,
dădu peste-un nou cer și-un nou pământ.
Dar Galilei e mai presus de Columb, căci:
Ca un al doilea Tiphys, tu dezlegi
nu mările, ci cerul, tot scrutând
fără primejdii aștrii în rotire:
noi sori așteaptă a ta descoperire.

Din minunata invenție a telescopului decurg și inventarele de mașinărie și instrumente tehnice care abundă în poeziile vremii. Dar o altă consecință a noii științe se repercutează și ea

asupra poeziei: Galilei în *Scrisorile copernicane*¹ afirma că noua cunoaștere (cea științifică) își are izvorul, nu în autoritatea unui model (fie el religios sau filozofic, medieval sau antic), ci în observația directă, făcută cu simțurile omenești (*sensate esperienze* le denumește Galilei), atentă și amănunțită a realității concrete – de aici extraordinara minuție a detaliilor reale, senzorialitatea lor pregnantă și bogăția de obiecte care populează poezia barocă, obiecte privite și analizate cu neconținută curiozitate (a se vedea uriașa besactea de obiecte bizare alăturate fără rost în Cântul X din poemul *Adonis* de Giambattista Marino), dar și animale, plante, insecte etc. ce abundă în poeziile vremii (în antologia de aici sonetul *Păunul* de Federico Mennini, ori *Licuriciul* de Girolamo Fontanella). Iar din senzorialitate se alunecă lesne în senzualitate și erotism îndrăzneț, străin de sentimente – cele mai strălucite exemple aflându-le în grădinile simțurilor ori în fragmentul *Satirul și nimfa* din același poem *Adonis* al lui Marino. Revenind la consecințele noii teorii științifice, convingerea lui Galilei, explicită în *Scrisorile copernicane*, că știința oferă o cunoaștere sigură, dar nu totalizantă (precum filozofia sau religia), ci treptată și fragmentară, nu e nici ea străină de șocantul fragmentarism al percepției și reprezentării din poezia barocă, unde detaliul obnubilează întregul; în acest sens, spre a da exemple doar din culegerea de față, poeziile nu vorbesc de frumusețea femeii iubite ca de un întreg armonios și exemplar – cum se întâmpla în Renaștere; noi cunoaștem doar ochii femeii, mâinile, sânii, pletele, giuvaierurile ei, ba chiar o singură o aluniță; întregul rămâne nedezvăluit, e de ne captat. Dar mai departe și mai sus de aceste consecințe concrete ale descoperirilor galileiene,

1. Galileo Galilei, *Lettere copernicane / Scrisori copernicane*. Traducere din italiană și note de Smaranda Bratu Elian și Gheorghe Stratan. Cronologia și îngrijirea ediției de Smaranda Bratu Elian. Prefața și prezentările textelor de Giorgio Stabile, Col. Biblioteca Italiana, Humanitas, București, 2010.

CUPRINS

Prefață

de Smaranda Bratu Elian	5
<i>Notă asupra ediției și traducerii</i>	21

GIAMBATTISTA MARINO

Dall' *Adone* / Din *Adonis*

[<i>Il Giardino del Piacere</i>]	30
[Grădina Desfătării]	31
[<i>Il giardino dei sensi. Vista e olfatto</i>]	40
[Grădina simțurilor. Văzul și mirosul]	41
[<i>Il musico e l'usignolo</i>]	56
[Muzicianul și privighetoarea]	57
[<i>Il satiro e la ninfa</i>]	76
[Satirul și nimfa]	77
[<i>Nuovi spazi dello scibile. Galileo Galilei e l'invenzione del telescopio</i>]	80
[Noi spații ale cunoașterii. Galileo Galilei și invenția telescopului]	81
[<i>La collezione di oggetti bizzarri</i>]	90
[Colecția de obiecte bizare]	91

Da *La Strage degli Innocenti* / Din *Uciderea pruncilor*

[<i>Il Principe dell'Inferno</i>]	94
[Prințul Infernului]	95

Da *La Lira* / Din *Lira*

<i>Beltà crudele</i>	102
Frumusețe neînduplecată	103
<i>Il neo</i>	104
Alunița	105
<i>Schiava nera</i>	106
Sclavă neagră	107
<i>Il pallore della donna</i>	108
Paloarea iubitei	109
<i>Donna che cuce</i>	110
Femeie care coase	111
<i>Donna pettinandosi</i>	112
Femeie pieptănându-se	113
<i>Madonna del Correggio</i>	116
Madonna lui Correggio	117
<i>Ai corsari che infestavano le spiagge di Taranto (1594)</i>	118
Corsarilor care au dat năvală pe plajele din Taranto (1594)	119

Da *La Murtoleide* / Din *Murtoleide*

<i>Per „La Creazione del Mondo“. Poema di Gaspare Murtoleide</i>	120
Despre <i>Facerea lumii</i> . Poem de Gaspare Murtoleide	121
<i>La corona del rivale</i>	122
Cununa rivalului	123
<i>Il poeta e la meraviglia</i>	124
Poetul și uluirea	125

FRANCESCO DELLA VALLE

<i>O, chioma bionda</i>	128
O, plete blonde	129

GIUSEPPE SALOMONI

<i>Stato umano</i>	130
Condiția umană	131

CLAUDIO ACHILLINI

<i>Invita il Marino a passare i giorni estivi nella sua Villa</i>	132
Invitație către Marino să-și petreacă zilele de vară la vila sa	133

GIROLAMO PRETI

<i>Ruine di Roma antica</i>	134
Ruinele Romei antice.	135

ANTON MARIA NARDUCCI

<i>La bella pidocchiosa</i>	136
Frumoasa păduchioasă	137

GIAMBATTISTA PUCCI

<i>Gli occhi e il seno</i>	140
Ochii și sânii	141

GIAN FRANCESCO MAIA MATERDONA

<i>Al Sig. Guido Reni. Per un quadro da lui fatto della</i> <i>„Strage degl' Innocenti“</i>	142
Domnului Guido Reni. Pe marginea tabloului său cu tema „Uciderea pruncilor“	143

SCIPIONE ERRICO

<i>Bella balbuziente</i>	144
Frumoasa găngavă.	145

CIRO DI PERS

<i>Orologio a polvere</i>	146
Clepsidra.	147

LUDOVICO TINGOLI

<i>Brutta con gioie</i>	148
Sluta cu giuvaieră	149

GIOVAN LEONE SEMPRONIO

<i>Mostra d'orologio</i>	152
Ceasornicul	153

PIETRO CASABURI URRIES

<i>Chioma nera</i>	154
Plete negre	155

TOMMASO GAUDIOSI

<i>Tabacco</i>	156
Tutunul	157

GIROLAMO FONTANELLA

<i>La lucciola</i>	158
Licuriciul	159

GIACOMO LUBRANO

<i>Terremoto di Napoli 1688</i>	160
Cutremurul de la Napoli din 1688.....	161
<i>Cedri fantastici variamente figurati negli orti reggiani</i>	162
Cedrii cu forme fantasmagorice din grădinile din Reggio Calabria	163

GIUSEPPE ARTALE

<i>Cinque bellezze</i>	164
Cinci frumuseți.....	165

FEDERICO MENINNI

<i>La carta geografica</i>	166
Harta geografică	167
<i>Il pavone</i>	168
Păunul	169

<i>Note</i>	173
-------------------	-----